

Gdańsk, 4 września 2022

Prof. dr hab. Artur Blaim
Instytut Anglistyki i Amerykanistyki
Uniwersytet Gdański

**Recenzja pracy doktorskiej p. mgr Katarzyny Ginszt *Human Rights Violation in
Dystopian Narratives: Literary and Legal Perspectives***

Związki literatury utopijnej z prawem datują się od samych początków gatunku. Już w *Utopii* Tomasza More'a mamy do czynienia ze szczegółowo przedstawionym zestawem praw rządzących idealnym państwem. Podobnie dzieje się w innych utopiach wczesnonowożytnych, z których niektóre, takie jak *The Commonwealth of Oceana* Jamesa Harringtona, anonimowe *The Free State of Noland* i *A True and Faithful Account of the Island of Veritas* czy seria utopii autorstwa Thomasa Spence'a przyjmują formę idealnej konstytucji lub też zbioru praw określających funkcjonowanie utopijnego państwa. Utopia podobnie jak prawo przedstawia rzeczywistość fikcyjną, nieistniejącą, ale – też podobnie jak prawo – jej zamierzoną funkcją jest wpływanie na kształt rzeczywistości istniejącej, dostosowując ją – w mniej lub bardziej doskonały sposób – do swoich norm. Podobnie jak prawo, utopia jest konstrukcją opartą na próbie przełożenia ogólnych, abstrakcyjnych wartości takich jak porządek, sprawiedliwość, dobrobyt na rozwiązania szczegółowe mające zapewnić lub przynajmniej umożliwić ich urzeczywistnienie w realnym życiu.

O ile związki utopii z prawem były często poruszane w literaturze przedmiotu, to rozważania dotyczące prawnych aspektów literatury dystopijnej pojawiły się dopiero niedawno dzięki pracom Shulamit Almog (2014), Thomasa P. Cockera (2015), czy Raasa Nabela (2021). Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska p. mgr Katarzyny Ginszt wpisuje się w ten – jak dotąd wąski – nurt interdyscyplinarnej refleksji.

Podstawowym celem sformułowanym przez Autorkę jest udowodnienie tezy o istotnej „wartości prawnej” literatury dystopijnej na podstawie analizy wybranych dwudziestowiecznych dystopii. Praca składa się z części wstępnej, zawierającej krótkie omówienie głównych celów pracy oraz rozdział pierwszy z zawartą w nim charakterystyką trzech klasycznych powieści dystopijnych analizowanych w pracy, omówieniem podstawowych pojęć występujących w badaniach nad utopią oraz krótki zarys historii literatury utopijnej i dystopijnej; pięciu rozdziałów podstawowych poświęconych bezpośrednio tytułowej problematyce; uwag końcowych; bibliografii oraz streszczeń w języku polskim i angielskim.

Ogólny układ kompozycyjny książki jest bardzo przejrzysty i konsekwentnie stosowany w całej pracy. Pierwsza część każdego z pięciu rozdziałów analitycznych zawiera omówienie wybranego aspektu porządku prawnego opisanego w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, a część druga przedstawia wnikliwą i obszernie udokumentowaną analizę jego naruszenia w dystopijnych państwach przedstawionych w trzech klasycznych dystopiach, w których głównymi bohaterami są postacie męskie: *We*, *Brave New World*, *Nineteen Eighty-Four* oraz trzech dystopiach feministycznych: *A Handmaid's Tale*, *Parable of the Sower*, i *Red Clocks*. Trzecia część w trzech spośród pięciu rozdziałów poświęcona jest omówieniu jednej z trzech wybranych dystopii feministycznych, a w pozostałych dwóch rozdziałach Autorka ilustruje swe tezy przykładami z wszystkich wybranych powieści. Taki układ kompozycyjny pracy ma swoje zalety – jest niewątpliwie odpowiedni dla przejrzystego przedstawienia omawianej problematyki. Z drugiej strony prowadzi niekiedy do powtórzeń, na przykład w przypadku technik eugenicznych i propagandowych, które pojawiają się w kontekście prawa do własności czy wolności religii. Po to by uniknąć powtórzeń, można byłoby omówić te techniki oddzielnie ze wskazaniem na prawa, które mogą pośrednio lub bezpośrednio naruszać (s. 135).

Już samo ujęcie przez Autorkę dysertacji problematyki prawa w literaturze dystopijnej – naświetlenie jego naruszeń na tle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, będącej jednym z najistotniejszych międzynarodowych dokumentów, uznawanym obecnie za zbiór prawa zwyczajowego – stanowi o randze pracy badawczej, której się podjęła. Co dodatkowo podnosi walory poznawcze pracy to fakt, że omawiając dystopijne światy przedstawione, Autorka nie ogranicza się wyłącznie do aspektów prawnych, ale rozpatruje je na szerszym tle, obejmującym również wymiar etyczny i socjologiczny ich funkcjonowania. W poszczególnych rozdziałach Autorka analizuje kolejno:

- ogólne zasady leżące u podstaw praw człowieka i ich naruszenia w dystopijnych państwach na przykładzie wszystkich sześciu wybranych powieści;

- prawa dotyczące wolności osobistych na przykładzie *Nineteen Eighty-Four* i *Red Clocks*;
- prawa jednostki w odniesieniu do innych osób i grup, wolności duchowych, publicznych i politycznych na przykładzie *Brave New World* i *A Handmaid's Tale*;
- prawa ekonomiczne, socjalne i kulturowe na przykładzie *We* i *Parable of the Sower*;
- prawa do porządku społecznego i międzynarodowego zapewniającego pełną realizację praw i wolności zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na przykładzie wszystkich 6 powieści.

Poza identyfikacją i dogłębną analizą oczywistych naruszeń praw człowieka w dystopijnych państwach opisanych w sześciu powieściach, Autorka w przekonujący sposób ukazuje, w jaki sposób nawet te z praw człowieka, które państwo dystopijne pozornie respektuje są w fikcyjnej rzeczywistości dystopijnej naruszane. Na przykład, w *My* i *Brave New World* formalnie wprowadzone w życie prawa do pracy, odpoczynku, mieszkania czy edukacji zostają przekształcone albo w obowiązek (praca), albo w kolejną domenę, w której jednostka zostaje ubezwłasnowolniona poprzez poddanie jej ścisłej kontroli ze strony organów państwa. Kontroli podlegają w istocie wszelkie obszary, w tym najintymniejsze, tj. obszar życia erotycznego obywateli (rozdział V). Podobnie zasada bezpieczeństwa ekonomicznego jest urzeczywistniona kosztem całkowitego uzależnienia obywateli od państwa.

W uwagach końcowych Autorka podsumowuje rozważania z poszczególnych rozdziałów, uzupełnione o sformułowanie dalszych, bardzo interesujących perspektyw badawczych związanych z literaturą SF i problematyką istotną dla nauk prawnych związanych ze sztuczną inteligencją, robotyzacją, etc.

Wobec niewątpliwej oryginalności i nowatorstwa dysertacji kilka wątpliwości dotyczących głównie źródeł bibliograficznych należy traktować jako zachętę do podjęcia dialogu literaturoznawczego oraz prac przygotowawczych do publikacji dysertacji w wersji książkowej. Po uwzględnieniu poniższych uwag przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Katarzyny Ginszt nadawać się będzie, zdaniem recenzenta, do publikacji w poważnych wydawnictwach polskich lub zagranicznych. Innymi słowy komentarz krytyczny nie podważa w istotny sposób bardzo pozytywnej oceny podstawowej, analitycznej części pracy.

1. Należałoby zweryfikować źródła bibliograficzne wykorzystane w rozdziale wstępnym do zarysu historii literatury utopijnej/dystopijnej. Liczne opracowania naukowe tego

tematu zawierają niestety pozycje, które przedstawiają nie zawsze zgodny z rzeczywistością opis ewolucji gatunku i jego cech dystynktywnych w różnych okresach jego rozwoju. Na przykład, stawiana czasami teza o dominacji problematyki naukowej w siedemnastowiecznych utopiach nie jest prawdziwa. Problematyka ta pojawia się zaledwie w kilku tekstach, a jedynie w *Christianopolis*, *New Atlantis* i *Civitas Solis* odgrywa bardziej istotną rolę.

2. Wśród opracowań tematu zdarzają się nietrafne typologiczne komentarze krytyków. *Utopię More'a* czy *New Atlantis* Bacona należy z wielu względów klasyfikować jako utopie, a nie powieści. Natomiast powieść *Robinson Crusoe* Daniela Defoe, wbrew temu, co twierdzą niektórzy krytycy, nie jest utopią, ponieważ nie spełnia ona podstawowego kryterium stanowiącego *differentia specifica* tego gatunku, a mianowicie, nie przedstawia obrazu idealnego społeczeństwa. Trudno za taki uznać początkowo jednoosobową, a następnie dwuosobową (nie licząc papugi!) społeczność zamieszkującą wyspę Robinsona, której jedynym celem jest fizyczne przetrwanie, a nie stworzenie idealnego państwa – tym bardziej, że twórca owej społeczności opuszcza swą rzekomo „utopijną” wyspę przy pierwszej nadarzającej się okazji. Twierdzenie, że *Robinson Crusoe* jest utopią jest zatem bezpodstawne, a co więcej, sprzeczne z poglądem, jaki wyraża sama Autorka dysertacji, kiedy zauważa, że: „The fact that the individual wants to leave the ‘ideal’ state negates its perfectability” (s. 120).
3. Wątpliwa jest również proponowana czasami typologia tekstów utopijnych, w której uznawane za odrębne gatunki utopia i dystopia są umieszczone na tym samym poziomie co ich – co najwyżej – odmiany gatunkowe, takie jak krytyczna dystopia czy antyutopia.
4. Pogląd Lawrence’a Douglasa, że „typically utopian genre seems hostile towards normative rules as means to achieve stability and justice” (s. 23) należałoby uznać za kontrfaktualny. Pomijając utopie prymitywistyczne i anarchistyczne, większość utopii posiada – na ogół krótki i prosty – zestaw praw. Przyczyną takiego stanu rzeczy nie jest wrogość do przepisów prawnych, ale ich zbędność w idealnym świecie, w którym to normy przez nie chronione zostały zinternalizowane przez ogół obywateli.
5. Sugerowałbym ponownie rozważyć problem naruszania prawa własności w *Brave New World*. W moim przekonaniu powszechnie propagowane zastępowanie używanych przedmiotów nowymi („Vending is better than mending”) trudno uznać za pozbawianie prawa do własności (s. 129) – raczej za ograniczanie wolności wyboru poprzez propagandową manipulację i wpływanie na (pod)świadomość. Podobnie zachęcanie do

handlu własnymi organami nie jest pozbawieniem prawa własności, lecz raczej jego ekstremalną i moralnie naganną hiperbolizacją.

6. Język pracy, precyzyjny, pozbawiony afektacji i epatowania modną nowomową nie wymaga szczególnej korekty, pomijając bardzo nieliczne przypadki dysfunkcji Spell Check-u. Wskazane byłoby ograniczenie użycia przymiotnika „doskonały” („perfect”) na określenie charakteru społeczeństwa utopijnego. Wydaje się, iż od czasu trafnej krytyki takiego postrzegania utopii dokonanej przez Lymana Tower Sarganta należałoby raczej posługiwać się określeniem „przedstawiany w auto-opisie utopii jako doskonały”. Sugerowałbym też zastąpienie konstrukcji zapożyczonych z języka prawniczego na odpowiednik literaturoznawczy (o ile np. „Article 6 reads” brzmi właściwie, to w tekstach literaturoznawczych „*We reads that...*” czy „*As We reads ...*” nadal brzmi kuriozalnie).

Podsumowując, rozprawa doktorska p. mgr Katarzyna Ginszt podejmuje istotną i nieczęsto poruszaną problematykę funkcji prawa i bezprawia w dystopii. Szczegółowe rozważania i obszernie komentarze Autorki w bardzo poważnym stopniu poszerzają naszą wiedzę na temat prawnego wymiaru tekstów dystopijnych i ich stosunku do uniwersalnych praw człowieka. Warto również podkreślić trafność wyboru tekstów, będących przedmiotem analizy; wybór obejmuje zarówno teksty określające kształt gatunku w jego klasycznej, dwudziestowiecznej postaci, jak i teksty z drugiej połowy dwudziestego wieku oraz pierwszych dekad dwudziestego pierwszego wieku, wysuwające na plan pierwszy odmienną problematykę, tj. prawa kobiet, rasizm, ekologię. Dysertacja – będąca nienagannym pod względem merytorycznym studium analitycznym – przynosi wiele interesujących obserwacji dotyczących omawianych utworów oraz ich stosunku do systemu prawnego postulowanego w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Dzięki przyjęciu takiego podejścia do omawianej problematyki – dzięki skonfrontowaniu ich z zestawem praw zapewniających właściwe funkcjonowanie jednostek i społeczeństw – Autorka precyzyjnie ukazała, punkt po punkcie, na czym polega „dystopijność” dystopii. Precyzja formułowania argumentów w oparciu o istniejące prawo pozwala czytelnikom zrozumieć, w jakim stopniu fikcyjny świat dystopijny jest gorszy od tego, w którym funkcjonują i daje przewagę Autorce w stosunku do większości badaczy zajmujących się tym tematem, a ograniczających się zwykle do ogólnych uwag na temat złych aspektów dystopijnych światów.

Praca p. mgr Katarzyny Ginszt spełnia wszystkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez odpowiednie ustawy, co pozwala na postawienie wniosku o dopuszczenie

Autorki do następnych etapów przewodu doktorskiego jak również wniosku o jej wyróżnienie.
Po dokonaniu pewnych zmian redakcyjnych w rozdziale wstępnym praca zasługuje na publikację w wersji książkowej.

A. B. B. B.